

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ

Юрій БОЙКО

СУТНІСТЬ, ОЗНАКИ ТА ПРОЯВИ КОНЦЕНТРАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ

Досліджено теоретичні аспекти сутності концентрації банківського капіталу. Виявлено її прояви в сучасних умовах функціонування банків і розвитку банківської системи загалом.

Ключові слова: *банківський капітал, власний капітал, позичений капітал, залучений капітал, концентрація капіталу, чинники концентрації капіталу.*

Концентрація банківського капіталу належить до основних процесів забезпечення стабільності і прибутковості банку. На сучасному етапі розвиток банківських систем країн із різним рівнем економічного розвитку характеризується посиленням концентрації капіталу. Сьогодні банки працюють у надкоротких часових інтервалах, одночасно на багатьох фінансових ринках, із різними фінансовими інструментами, враховуючи при цьому особливості національного законодавства та рівень економічного розвитку країни. За таких умов єдиний вихід для малих та середніх банків щодо ефективної організації бізнесу – підвищення рівня концентрації капіталу, передусім на основі злиття і поглинання банків. У результаті кількість самостійних банків скорочується.

Важливе теоретичне і практичне значення мають *дослідження* щодо сутності концентрації капіталу у банківській системі вітчизняних вчених-економістів Алексеєнко М. Д., Владичин У. В., Вовчак О. Д., Гальчинського А. С., Герасимовича А. М., Дзюблюка О. В., Довгань Ж. М., Луціва Б. Л., Лютого І. О., Матвієнка В. П., Міщенко В. І., Мороза А. М., Примостки Л. О., Реверчука С. К., Савлука М. І., Федоренка В. А., Шелудько В. М. та інших. У їх працях проведено дослідження сутності банківського капіталу, принципів та механізмів його формування, а також процесів концентрації банківського капіталу як вагомого елемента ефективної діяльності банків. Водночас визначення сутності концентрації банківського капіталу як загальноновизнаної дефініції у науковій літературі досі немає, тому дана проблематика викликає інтерес багатьох науковців.

Метою статті є з'ясування сутності концентрації банківського капіталу в теоретичному аспекті і її проявів в сучасних умовах функціонування банків і розвитку банківської системи загалом.

Основними комерційними фінансовими інститутами в будь-якій країні є банки. Банк, починаючи свою діяльність, повинен мати власний капітал [1]. Ми виявили низку тлумачень поняття банківський капітал, але всі вони, стосовно сутності капіталу, дуже подібні.

П. Роуз під поняттям банківський капітал розуміє “кошти, які внесені до банку його власниками і складаються в основному з акціонерного капіталу, резервів і нерозподіленого прибутку” [2, 710]. Ф. Мишкін визначає капітал банків як “чисті активи банку, які дорівнюють різниці між сумою активів і пасивів” [3, 258]. Д. Розенберг тлумачить банківський капітал як “довгострокову заборгованість плюс акціонерний капітал власників” [4, 47]. У “Словнику банківських термінів” поняття банківського капіталу визначається як “сукупність грошових капіталів (власних і залучених), якими оперує банк” [5, 229]. У “Великому енциклопедичному словнику” банківський капітал розглядається як “власний капітал банків” [6, 170]. В “Економічній енциклопедії” банківський капітал визначається як “капітал, вкладений у банківську діяльність банкірами або акціонерами банку, що складається із власних, залучених і емітованих засобів та використовується банком для виконання, передусім, базових банківських операцій” [7, 88]. Ж. Довгань під банківським капіталом розуміє “сукупність внесених власниками-учасниками капіталу, власних коштів, які зростають у результаті ефективної банківської діяльності у процесі капіталізації прибутку, а також за рахунок додаткових вливань з боку учасників” [8, 18]. На думку М. Алексеєнка, банківський капітал – це “кошти і виражена у грошовій формі частка майна, що перебуває у розпорядженні банків і використовується ними для здійснення операцій із розміщення коштів та надання послуг з метою одержання прибутку” [9, 123]. С. Реверчук та У. Владичин трактують банківський капітал як “сукупність банківських ресурсів у формі матеріально-речовій, нематеріальних та фінансових активів, виражені у грошах, сформовані за рахунок власних коштів (внесків учасників і акціонерів), залучених (вкладів суб’єктів господарювання та населення) і позичених коштів на грошовому ринку, які використовуються для здійснення повномасштабної банківської діяльності з метою одержання прибутку” [10, 13].

На основі аналізу вищенаведених визначень робимо висновок, що банківський капітал – це ресурси, які виражені у грошовій формі і використовуються для здійснення банківських операцій з метою отримання прибутку. При цьому, не потрібно змішувати поняття банківського капіталу з поняттям “капітальна база банку” і “капіталізація банку”.

Ми поділяємо підхід, за яким “капітальна база – це базова (початкова) складова частина банківського капіталу, яка є відносно стабільною, розмір якої не зменшується, але може збільшуватись, тобто капітальна база становить власний капітал банку” [10, 14].

Між тим, є інші розуміння поняття “капіталізація” [11, 43]: добуток вартості акцій на їх кількість; перетворення вартості в капітал; абсолютна величина цінних паперів в капіталі банку. Водночас потрібно розмежовувати ще такі види капіталізації: реальна, фіктивна, пряма і зворотня. Реальна капіталізація – це перетворення реальної вартості в капітал, представленої реальними матеріальними цінностями. Фіктивна капіталізація – це вираження вартості в цінних паперах. Пряма капіталізація – це перетворення вартості цінностей на капітал. Зворотня капіталізація – це оцінювання вартості майна за доходами.

На нашу думку, капіталізація банку – це сукупність заходів та дій, які спрямовані на збільшення обсягу банківського капіталу та поліпшення показників його адекватності. Звідси, головними напрямками здійснення капіталізації банку є: концентрація банківського капіталу шляхом злиття і поглинання коштів; збільшення статутного капіталу банку за рахунок прибутку; випуск банками акцій і вихід на фондовий ринок; збільшення обсягів залученого і запозиченого капіталів.

Загальновизнаною дефініцією є те, що банківський капітал складається із власного, залученого і позиченого капіталу. В свою чергу, елементами власного капіталу є основний і додатковий капітал за мінусом відвернень. До основного входять статутний капітал, розкриті резерви, загальні резерви. До додаткового капіталу – резерви під стандартну

заборгованість інших банків, резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями, підтверджена аудитором сума переоцінки вартості основних засобів, прибуток поточного року, субординований борг, нерозподілений прибуток, прибуток звітного року, що очікує підтвердження.

Залучений капітал банку – це грошові кошти юридичних та фізичних осіб, залучені банком на вклади. Операції, пов'язані з таким залученням, називаються депозитними, відповідно вклади – депозитами.

Позичений капітал банку – кошти, які банк позичив на міжбанківському ринку, у центрального банку або шляхом продажу власних боргових зобов'язань на грошовому ринку.

Спільним для залученого та позиченого капіталу є те, що вони є зобов'язаннями банку перед вкладниками та кредиторами. Однак залучений та позичений капітал різняться між собою. По-перше, у формуванні позиченого капіталу ініціатива належить банку, тобто роль банку є активна, на відміну від залученого капіталу, оскільки вкладники є ініціаторами вкладання коштів в банк. Проте, це не означає, що банк не здійснює заходів щодо залучення вкладників, він розробляє різні методи, заохочення, рекламні ролики для того, щоб якомога більше клієнтів зверталися до банку із залучення своїх заощаджень. По-друге, коли банк позичає кошти, він сам обирає потрібну суму грошей, на відміну від залучених, оскільки вкладники вирішують яку суму і на який термін покласти в банк. По-третє, недепозитними запозиченнями користуються переважно великі банки, адже вони мають широкий доступ до фінансового ринку [12, 22–25].

Стабілізація та подальший розвиток банківської системи знаходяться в тісному взаємозв'язку із поступовим нарощуванням капіталу. З розвитком економіки і поглибленням спеціалізації для забезпечення прогресу продуктивних сил необхідно вдосконалювати процеси концентрації. Це стосується не тільки підприємств, а й банків. Адже банк, щоб витримати конкуренцію і можливість розширення своєї діяльності, має постійно нарощувати свій капітал, впроваджувати нові технології. Без концентрації капітал не зміг би розвиватися і взагалі реалізувати свою основну функцію як вартості, що приносить більшу вартість. Адже саме концентрація капіталу забезпечує розширене відтворення на новій технічній і технологічній основі, дозволяє здійснювати масштабні проекти у сфері матеріального виробництва. Отже, об'єктивний процес самозростання капіталу, зокрема у сфері матеріального виробництва, що відбувався на основі розширення масштабів промислового капіталу, вимагав відповідних за розмірами фінансових ресурсів, нагромадження і використання яких, у свою чергу, сприяло подальшому розвитку не лише промислового капіталу, але й капіталу банківського, що обслуговував і забезпечував безперервний процес розширеного відтворення. Банківський капітал стає визначальною ланкою процесу нагромадження у загальній схемі кругообігу капіталу.

Поняття “концентрація банківського капіталу” різними вченими трактується по-різному. В “Економічному словнику-довіднику” концентрація капіталу – “збільшення розмірів капіталу в процесі його нагромадження за рахунок капіталізації частини прибутку” [13, 168]. В “Енциклопедії банківської справи України” вказується, що “концентрація капіталу – зосередження, збільшення розмірів капіталу в процесі нагромадження і капіталізації частини прибутку суб'єктів підприємницької діяльності” [14, 300]. Є. Жуков зазначає, що “концентрація банківського капіталу виражається у збільшенні не тільки загальної суми банківських ресурсів, а й ресурсів, що припадають на кожний банк” [1, 60]. Інші вчені розрізняють “концентрацію капіталу як збільшення капіталу банку з метою забезпечення зростання фінансового капіталу” [15, 61–62]. На нашу думку, концентрація банківського капіталу – процес зростання банківського капіталу шляхом збільшення його ресурсної бази за рахунок злиття, поглинання та інших економічних процесів.

Концентрація капіталу відбувається в процесі його кругообігу та розширеного відтворення, а отже, з використанням грошових форм капіталу, зокрема банківського. У багатьох наукових дослідженнях існує негативне ставлення до злиття, приєднання і поглинання банків, оскільки такий процес призводить до банківської монополії, що є негативним явищем економіки. У той же час, великі і потужні банки складають потужний потенціал для держави, адже держава може конкурувати з іноземними банками та у протидії “тінізації” економіки. Варто зазначити, що великі банки є основною ланкою ринкової економіки, здатною забезпечити її конкурентоспроможність та інтенсивний інноваційний розвиток.

Процес концентрації банківського капіталу супроводжується діями його власників, що намагаються отримати найвищі прибутки та скорочення витрат банківської установи. На основі концентрації банки розширюють свою філійну мережу, кількість відділень банку зростає, що призводить до накопичення капіталу банку. Також банк, здійснюючи концентрацію банківського капіталу, зміцнює свої позиції на грошово-кредитному ринку.

На нашу думку, зростання рівня концентрації банківського капіталу – це, безперечно позитивний процес, який супроводжується якісними змінами ролі банків. Вони повинні активніше сприяти розвитку реальної економіки країни, відійшовши від спекулятивних операцій з іноземною валютою, державними цінними паперами тощо. Необхідно враховувати, якщо банки були створені великими виробниками й досі тісно взаємодіють з ними, то це суттєво ускладнює конкуренцію між банками у залученні нових клієнтів, оскільки більшість з них мають свої банки. З іншого боку, такі банки вимушені кредитувати своїх засновників на пільгових умовах і надавати на таких засадах банківські послуги, що збільшує банківські ризики. Відомо багато прикладів, коли втрата засновниками платоспроможності була основною причиною ліквідації банків.

Отже, об’єктивною закономірністю розвитку банківництва у ринковій економіці є постійне посилення під впливом конкуренції, в т.ч. міжнародної, процесу концентрації капіталу. Тому до конкретних причин необхідності концентрації банківського капіталу в Україні доцільно зачислити такі:

- слабкість капіталу і неспроможність конкурувати на зовнішньому ринку;
- відкритість вітчизняної економіки, що потребує формування конкурентної протидії проникненню іноземного банківського капіталу;
- недостатня фінансова стійкість і стабільність банків в умовах економічних криз;
- наявність місцевого і регіонального монополізму у банківській діяльності, який породжує дискримінацію клієнтів і споживачів;
- високі ціни на довгострокові банківські кредити, без яких неможливе економічне зростання;
- розвиток фінансово-промислових груп.

Згідно із Законом України “Про банки і банківську діяльність”, банки мають переорганізуватися з інших організаційно-правових форм на ВАТ зі статутним капіталом, мінімальний розмір якого становить 10 млн. євро, це зумовлює концентрацію капіталу банку, тому малі і середні банки вимушені будуть створювати об’єднання, щоб залишитися на ринку.

Необхідність концентрації банківського капіталу зумовлена такими чинниками і, передусім, здатністю великих банків:

- брати участь у фінансуванні великих проектів (малі та середні банки не здатні на це), інвестиційних програм;
- зменшувати ймовірність банкрутства банку під час фінансових криз;
- погашати свої зобов’язання і постійно нарощувати статутний капітал;
- надавати дешевші довгострокові кредити, без яких неможливий розвиток економіки;
- підвищувати стабільність банку.

Проте виникнення в країні потужних банків призводить до банківських монополій, а, отже, до певної політики “диктування умов” на ринку. Такий процес є очевидним, а, отже, держава має втручатися в діяльність банків шляхом зміни у законодавстві, розробки нових законопроектів та жорсткого контролю про недопущення недобросовісної конкуренції, що впливає як на банківський сектор, так і на загальний розвиток економіки.

Однією з найбільш поширених форм концентрації банківського капіталу є злиття. Оскільки процес об'єднання банків є досить складним, то даний захід потребує певної підготовки, аналізу стану ринку, врахування зовнішніх та внутрішніх чинників. У процесі дослідження ми виявили три рівні консолідації банківського капіталу, а саме:

- стратегічний рівень – вироблення стратегії щодо об'єднання банків;
- тактичний рівень – вибір основного банку з яким має бути об'єднання;
- операційний рівень – здійснення об'єднання і оцінка результатів такої операції.

На нашу думку, основними стратегічними підходами в процесі злиття є інтеграція та диверсифікація. Виділимо дві основні форми злиття: вертикальну і горизонтальну. При вертикальній банки прагнуть розширити свою операційну діяльність, вдосконалити та розширити технологію надання банківських послуг. Горизонтальна передбачає, що консолідація відбувається між банківськими установами, які працюють на одному сегменті ринку, пропонують клієнтам однотипні продукти та послуги. Розглядаючи стратегічний рівень консолідації банків, необхідно наголосити на таких стратегіях:

- збільшення масштабу. Метою такого злиття є те, що банки об'єднують свої маркетингові, виробничі, дослідницькі та інші потужності, при цьому зменшуючи сукупні витрати. Масштаб новоствореного банківського об'єднання дає можливість реалізовувати великі проекти;
- географічна диверсифікація. Територіальне розширення дає можливість банку вийти на нові ринки збуту;
- економічна диверсифікація. Успішно реалізувати цю стратегію вдається дуже рідко, отже вона особливо не використовується;
- технологічна диверсифікація. Завдяки злиттю банки можуть розширити спектр своїх послуг, застосувати нові сучасні технології.

Ми з'ясували, що другий рівень консолідації банківського капіталу – тактичний – складається з двох етапів: вибір об'єкта для об'єднання та укладання угоди злиття чи приєднання. На наш погляд, процедура злиття банків передбачає дотримання вимог законодавства і тому є ефективним способом нарощення капіталу і підвищення рівня капіталізації банків.

Ще однією формою концентрації капіталу банку є філійна мережа. Сучасний етап розвитку банківської системи зумовлюється концентрацією капіталу, отже банки намагаються збільшити свою філійну мережу. Розширення мережі філій дає змогу залучати нових вкладників та їхні капітали. Існує багато банків, які поглинаються великими банківськими монополіями і стали їх філіями. Це складний процес. Найактивніше філійну мережу розширюють великі, а не середні й малі банки. Зі скороченням кількості самостійних банків посилюються позиції великих банків на ринку банківських послуг. Наявність розгалуженої філійної мережі дає можливість банку здійснювати операції та надавати послуги в різних регіонах країни відповідно до потреб окремого регіону. Якщо в банках, котрі не мають філій, всі операції здійснюються в одному головному банку, то банківська установа, яка має філії, здійснює операції на місцях під керівництвом головного банку, відповідно, філії керуються тими положеннями, які визначені в банку його єдиною політикою. Кожна філія, залежно від групи клієнтів, яких вона обслуговує, повинна чітко знати основні питання і звертати на них основну увагу. До таких питань належать: розширення асортименту послуг, що надаються клієнтам, високий рівень обслуговування

клієнтів, підхід до кожного клієнта індивідуально тощо. Отже, «розширення філійної мережі банків призводить до розширення його капіталу, а, отже, концентрації і консолідації» [16, 29].

Нами встановлено, що своєрідною формою концентрації капіталу банків є кореспондентські міжбанківські відносини, що означає різноманітні форми співробітництва між двома банками, які базуються на коректному, чесному та узгодженому виконанні взаємних доручень; договірні відносини між банками про здійснення платежів, розрахунків та інших послуг, що їх виконує банк за дорученням і на кошти іншого. Предметом кореспондентських відносин є ділові відносини між двома банками. Кореспондентські відносини актуальні в тому випадку, коли один банк з метою здійснення своїх операцій хоче користуватися послугами іншого банку. Основними причинами актуальності кореспондентських відносин є такі:

- необхідність знання права і звичаїв торгівлі країн, а також особливостей іноземних ринків;
- ведення рахунку і розрахунків в іноземній валюті;
- географічна віддаленість;
- інший часовий пояс.

Отже, кореспондентські відносини – це прихована форма концентрації банківського капіталу.

У процесі розвитку концентрації формується така його форма як банківські холдингові групи. До складу банківської холдингової групи входять лише банківські установи, при цьому материнському банку належить не менше 50% акціонерного капіталу або голосів кожного з інших учасників групи, які є дочірніми банками (без права володіння акціями материнського банку). На головний банк покладаються додаткові функції стосовно членів групи, а також створюється система управління їх діяльністю. Такі групи виникають в результаті потреб промислових корпорацій в отриманні значних кредитів, процесом концентрації банківського і промислового капіталу. Наголошуємо, що основною метою створення банківських холдингових груп є повний контроль за промисловістю та іншими сферами економіки і привласнення високих банківських прибутків. Реалізувати таку мету можна зниженням процентних кредитних ставок та збільшенням ставок на депозити, проведення ризикових операцій, контроль за інвестиціями та іншими сферами промислових корпорацій, широкі можливості залучення коштів в державні цінні папери, адже вони не обкладаються податками.

Аналіз показує, що у створенні фінансової холдингової групи можуть брати участь різні фінансові установи, що надають послуги з фінансування клієнтам, але серед них має бути хоча б один банк, а материнська компанія повинна бути фінансовою установою із більш ніж 50% акціонерного капіталу кожного з учасників такої групи. Материнська компанія має право визначати правила, які є обов'язковими для всіх членів групи, крім того, вона несе відповідальність за всі зобов'язання своїх членів в межах того капіталу, який вони вносили.

Практика свідчить, що банківські установи можуть об'єднуватися зі страховими компаніями, пенсійними фондами, лізинговими, факторинговими компаніями, інвестиційними фондами.

Ми дійшли висновку, що збільшення капіталу вітчизняних банків шляхом об'єднання, злиття і поглинання знаходиться на досить низькому рівні. Це обумовлено недосконалістю українського законодавства, а також неготовністю власників банків йти на шляхи розподілу, перерозподілу власності. В Україні не відбулося ще жодного злиття великих банків, а процеси приєднання та злиття середніх і дрібних банків відбуваються досить повільно, на відміну від світових тенденцій. В Україні Національний банк України з 01.03.2004 р. збільшив норматив адекватності регулятивного капіталу з 8% до 10%, а

також мінімальний обсяг статутного капіталу. Також НБУ рекомендує низько-капіталізованим банкам активно застосовувати процедуру реорганізації шляхом злиття, а також реструктуризацію через закриття збиткових філій. Цей процес має бути стимулом для банківської системи України.

Злиття, приєднання характеризується створенням монополій, виникають фінансово-промислові групи. Комерційний банк, який входить до фінансово-промислової групи (надалі ФПГ), формує свої доходи не від кредитних операцій, а за допомогою додаткових дивідендів від підвищення ефективності підприємств, що є учасниками групи. Основними видами ФПГ є:

- ФПГ, яку очолює могутній комерційний банк;
- ФПГ, яку очолює промисловий холдинг, а головна компанія володіє контрольним пакетом акцій і займається виробничою діяльністю;
- ФПГ, де головна компанія володіє контрольним пакетом акцій інших підприємств, але не займається виробничою діяльністю;
- ФПГ, в якій учасники володіють спільно пакетом акцій і здійснюють свою діяльність злагоджено.

Національні монополії та ФПГ формують транснаціональні корпорації та транснаціональний фінансовий капітал. Транснаціональний фінансовий капітал – процес об'єднання транснаціональних фінансово-кредитних монополій з транснаціональними монополіями різних сфер і галузей промисловості. Серед транснаціональних фінансово-кредитних монополій головну роль відіграють транснаціональні банки (ТНБ) – найпотужніші універсальні банківські установи, котрі мають розгалужену міжнародну філійну мережу і за допомогою держав і міжнародних фінансово-кредитних установ здійснюють контроль за валютно-кредитними операціями у світовому господарстві [16, 27].

Отже, концентрація банківського капіталу забезпечується шляхом приєднання банків різних за ступенем капіталізації для ефективної роботи, зменшення конкуренції і отримання високих прибутків його акціонерів. Світові тенденції визначають успіх створення різних банківських об'єднань. Як відомо, банківські об'єднання є визначним показником стану національної економіки та її місця в світовому господарстві. Але вплив концентрації банківського капіталу на економіку країни неоднозначний: збільшення дрібних і середніх банків веде до підвищення їх стійкості на ринку, посилення конкуренції та зростання ефективності банківського сектора; з іншого боку, бажання банківських установ різних форм об'єднання зумовлено ще тим, що вони прагнуть зниження своїх витрат. Очевидним залишається одне, що в Україні обсяги капіталу вітчизняних банків є ще недостатніми для досягнення зниження витрат за рахунок концентрації банківського капіталу.

Література

1. Матвієнко П. Капіталізація як дійовий інструмент підвищення надійності банківської системи України // *Економіка України*. – 2008. – № 1. – С. 42–52.
2. Роуз П. С. *Банковський менеджмент: пер. с англ. 2-го узд.* – М.: ИНФРА-М, 1997. – 786 с.
3. Мишкін Ф. С. *Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. з англ. С. Панчишина.* – К.: Основи, 1998. – 963 с.
4. Розенберг Д. *Словарь банковских терминов: пер. с англ.* – М.: ИНФРА-М, 1997. – VII, 360 с.
5. Загородній А. Г., Сліпушко О. М., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. *Словник банківських термінів. Банківська справа: Термінологічний словник.* – К.: Вид-во “Аконіт”, 2000. – 605 с.

6. Большой Энциклопедический словарь / Под. ред. А.Н. Азрилияна. – М. Фонд “Правовая культура”, 1994. – 528 с.
7. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т 1/ Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.
8. Довгань Ж. Банківський капітал: суть та значення // Вісник НБУ. – 1998. – № 7. – С. 18–20.
9. Алексеєнко М. Д. Структура капіталу комерційного банку // Фінанси України. – 2001. – № 4. – С. 123–131.
10. Реверчук С. К., Владичин У. В., Панасевич М. Б. Банківський капітал: історія, теорія, досвід / За ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Реверчука. – Львів, ЛНУ ім. Іван Франка, 2004. – 276 с.
11. Патрікац Л., Крохмалюк Д. Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України // Вісник НБУ. – 2004. – № 1. – 38–43.
12. Алексеєнко М. Д. Капітал банку. Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2004. – 320 с.
13. Економічний словник-довідник // За ред. М. Поновича. – 4-те вид. – К.: ТЕКА, 2006. – 596 с.
14. Енциклопедія банківської справи України / редкол.: В. С. Стельмах (голова) та ін. – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
15. Міщенко С. Сутність економічного капіталу та його роль у забезпеченні фінансової стійкості банку // Вісник НБУ. – 2008. – № 1. – С. 58–64.
16. Ворода Л. Консолідація банківських установ як ефективний спосіб нарощення власного капіталу банків // Банківська справа. – 2007. – № 6. – С. 26–36.

Редакція отримала матеріал 17 листопада 2009 р.